

УДК 94(477+477.75)"15/16":930.1(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2025.161.4>

Сергій КОЗЛОВСЬКИЙ, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-4590-2433
e-mail: serg.kozlovskyy@gmail.com

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ВТРАТИ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА У ВІЙСЬКОВИХ КАМПАНІЯХ XV–XVI СТОЛІТЬ: ХИБНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДЖЕРЕЛ

Вступ. Останнім часом зростає інтерес як до військового мистецтва кримських татар, так й історії народу загалом, оскільки багато тем не висвітлено, існує безліч міфів і стереотипів (почасти базованих на хибних інтерпретаціях тогочасних хронік і літописів). Маючи обмежені людські ресурси, Кримське ханство завдавало великої матеріальної шкоди своїм сусідам протягом XV–XVI ст., що є свідченням ефективної тактики та військового мистецтва кримців.

Мета дослідження – проаналізувати втрати війська Кримського ханства у бойових діях XV–XVI ст. Завдання роботи: з'ясувати чисельність війська кримських татар, визначити вплив тактики кирилми на рівень втрат, розглянути найбільші битви та походи за участі кримців і рівень втрат їхнього війська крізь призму комплексного аналізу тогочасних наративів.

Методи. Застосовано загальнонаукові методи, історико-порівняльний та історико-системний.

Результати. Значна частина науковців завищує втрати кримців у війнах, не вдаючись до системного аналізу чисельності їхніх військ в окремих військових кампаніях, беручи до уваги спотворені дані тогочасних хроністів і літописів щодо окремих битв. Дослідники не беруть до уваги такий факт: навіть якщо вороги Кримського ханства зберігали за собою поле бою, це не означало розгрому військ кирилми та їхню поразку. Військова міць кримців була не в ефектних перемогах, а в збереженні сил під час тривалого протистояння, завданні відчутних втрат ворогам. Варто пам'ятати також, що майже вся інформація щодо результатів битв за участі кримських татар відома з джерел протилежної сторони, яка часто необ'єктивно оцінювала кримців. Людські ресурси ханства були обмежені і правителі держави це чудово усвідомлювали. Кримське ханство поступалося сусіднім державам, з якими вело протистояння, насамперед Московії, Великому князівству Литовському (ВКЛ) та Польщі (Речі Посполитої), як за мобілізаційним потенціалом так і за технологічним рівнем. Саме через це кримські хани вимушені були дотримуватись таких стратегій і тактики, за якими можна було уникати великих втрат, зберегти кістяк військ і здійснювати блискавичні напади. Доведено, що військо кирилми мало високу боєздатність й особливі тактичні прийоми (оманливий відступ тощо), із чим пов'язано багато необґрунтованих стереотипів.

Висновки. Зважаючи на те, що майже відсутня задокументована статистика втрат кримських татар у бойових діях, питання щодо обрахунку людських втрат кирилми залишається відкритим. Водночас активні дії кирилми протягом не лише XV–XVI, а й XVII ст. свідчать про те, що втрати кримських татар були не дуже чутливими й не загрожували існуванню держави. Також це свідчить про те, що кримці могли відновлювати свої війська завдяки мобілізації, залученню союзників, іншим діям. Відтак подальшого дослідження потребують дані щодо втрат війська Кримського ханства, приведені тогочасними авторами хронік і літописів, оскільки вони в більшості випадків є недостовірними, перебільшеними або ж неправильно інтерпретованими.

Ключові слова: Кримське ханство, кримські татари, джерела, військова історія, пізнє середньовіччя, кіннота, тактика, втрати, битви, відступ, набіги, військо.

Вступ

Протягом XVI ст. війська Кримського ханства здійснили понад 20 великих походів лише на українські землі, здобувши величезну здобич, сотні тисяч полонених та ін. Ханство становило велику загрозу для сусідніх держав – Польського королівства, ВКЛ та Московії, які тривалий час не могли знайти ефективних засобів боротьби з кочівниками, адже для контролю великої степової зони на півдні українського фронтиру у зазначених держав банально не вистачало ресурсів. Кримські татари виробили ефективну тактику, що давала змогу уникати битв з ворогом на його умовах, зменшувати втрати у власному війську, вести бойові дії на виснаження протягом тривалого часу. У 1482 р., наприклад, кримці штурмом здобули Київ, а у поході 1571 р. майже повністю спалили Москву, здобули десятки тисяч полонених. За даними джерел суперників ханства, у битві під Ольшаницею (1527) кирилми втратили понад 20 тис. воїнів, у битві під Молодами (1572) – 15 тис. осіб. І незважаючи на це, кримці продовжували здійснювати походи, у 1575 р. дійшли до м. Рязів, захопивши до 100 тис. полонених бранців. Участь військ кирилми в постійних збройних конфліктах свідчила або про великі людські ресурси ханства, що сприяло швидкому відновленню втрат, або ж про те, що кримські татари несли незначні втрати, а інформація, подана тогочасними хроністами, є недостовірною, або ж перебільшеною, а відтак потребує детального аналізу.

Огляд літератури.

На превеликий жаль, у вітчизняній історіографії відсутні праці, присвячені комплексному розгляду війська та військового мистецтва Кримського ханства. Військо кирилми згадують у контексті походів, битв, різноманітних військових кампаній. Дослідники загалом подають стислу інформацію щодо організації війська кримців, його чисельності чи тактики (Черкас, 2001). Однак навіть попри це дослідники сумніваються у статистиці втрат кримців, зважаючи на завищені цифри чисельності їхніх військ у тогочасних джерелах (Тимів, 2017). Д. Вирський, розглядаючи наймасштабніші походи кримських татар на українські землі XVI ст., зокрема у 1575 та 1588 рр., вказує на розгром окремих загонів кирилми, але не всього війська загалом (Вирський, 2016).

У польській історіографії простежуються ті самі проблеми, що й в українській – війська кирилми згадані, зазвичай опосередковано, історики використовують джерела, переважно супротивників ханства. М. Плевчинський, аналізуючи різноманітні військові конфлікти за участі кирилми у XV–XVI ст., стверджує, що в більшості битв війська кримців зазнали поразки, хоча не наодить конкретну статистику щодо втрат (Plewczynski, 2012). Представник львівської історичної школи міжвоєнного періоду, дослідник О. Гурка ставив під сумнів велику чисельність кримськотатарських військ, яку згадують у різних джерелах, і зауважував, що власне добре озброєних та досвідчених воїнів було значно менше (Górka, 1935). Є. Охманський,

© Козловський Сергій, 2025

розглядаючи участь кирилли у протистоянні з Великим Князівством Литовським, згадував про втрати татар опосередковано, у контексті окремих сутичок (Ochmański, 1960).

Джерельну основу пропонованого дослідження формують різноманітні хроніки, літописи, матеріали дипломатів і мандрівників, у яких є не лише опис битв і різних збройних конфліктів за участю кирилли, а й опис військ кримських татар, їхньої тактики й особливостей озброєння (Contarini, 1923; Kronika Polska..., 1856; ПСРЛ, 1904). У цьому контексті варто згадати про мемуари французького інженера Г. де Боплана й історика О. Гваньїні (Боплан, 1990; Гваньїні, 2007).

Мета дослідження – проаналізувати втрати війська Кримського ханства у бойових діях XV–XVI ст. Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати такі *дослідницькі завдання* – з'ясувати чисельність війська кримських татар, визначити вплив тактики кирилли на рівень втрат, розглянути найбільші битви та походи за участі кримців і рівень втрат їхнього війська.

Методи

У дослідженні застосовано комплексний підхід, що поєднує загальнонаукові та спеціальні історичні методи. За допомогою історико-порівняльного методу зіставлено втрати кирилли та їхніх супротивників у різних битвах. Історико-системний метод застосовується для цілісного охоплення реальності, що вивчається. Використано також елементи демографічної статистики.

Результати

Упродовж XV–XVIII ст. Кримське ханство відігравало вагомий роль у політичному житті Східної Європи, вело активну зовнішню політику й ефективно протистояло потужнішим сусіднім державам, таким як Річ Посполита чи Московія. Це було можливим завдяки тому, що кирилли створили боездатні війська, застосовували дієву тактику, що допомагало нівелювати перевагу ворога в чисельності, вести бойові дії на виснаження, уникати великих втрат. Кримські хани змогли адаптувати степове військове мистецтво до реалій "порохової доби", перейняти найкраще з військового мистецтва монголів та інших кочових народів.

За підрахунками дослідника М. Плевчинського, у період із 1457 по 1494 рр. відбулось шість великих битв між військами Польщі та Кримського ханства, з яких кримські татари програли у чотирьох. Автор також зазначає, що у період із 1500 по 1575 рр. відбулось вже 94 битви між татарськими та польсько-литовськими військами, 82 з яких завершилися поразкою кримців (Plewczynski, 2012, s. 114, 278). Дослідник І. Тимів повідомляє, що у 30–40-х рр. XVI ст. татари вчинили 16 розбійницьких та грабівницьких нападів, 11 з яких зазнали невдачі (Тимів, 2017, с. 18). Поряд із цією статистикою, варто навести й іншу. Історик А. Байцар наголошує, що із земель сучасної України до Криму протягом XV–XVI ст., унаслідок грабівницьких набігів і військових походів кирилли забрали понад 550 тис. осіб (Байцар, 2014). На думку А. Фредро, тільки під час масштабного походу 1575 р. на Поділлі кримські татари здобули 19 тис. бранців і 40 тис. голів худоби (Fredro, 1855, s. 140). За даними І. Ворончук, 1567 р. татари пограбували та зруйнували 351 українське поселення, забрали 250 тис. голів худоби, вивезли до Криму понад 9 тис. бранців (Ворончук, 2012, с. 395). У монографії Д. Вирського можна знайти інформацію, згідно з якою під час масштабного набігу 1575 р. татари захопили 35 340 бранців, 40 тис. коней, 500 тис. великої рогатої худоби та незліченну кількість овець (Вирський, 2016, с. 88).

Аналізуючи наведену інформацію можна прийти до висновків, що Кримське ханство протягом XV–XVI ст.

проводило постійні військові кампанії та набіги, його війська, судячи з поразок, несли вагомі втрати, однак водночас не втрачали спроможності до ведення бойових дій, а отже, мали чималі людські ресурси. Аби з'ясувати, якими людськими ресурсами оперували кримські хани, варто комплексно розглянути питання чисельності населення держави, її мобілізаційний ресурс і людський потенціал.

Одразу зауважимо, що оскільки у XV–XVI ст. переписи населення у Кримському ханстві не проводили та відбувався інтенсивний рух місцевого населення (переселення кочових народів з інших територій, велика кількість бранців тощо), точну чисельність населення півострова та контрольованих територій чітко встановити неможливо. Польський дослідник Л. Підгородецький обраховує приблизну чисельність населення Кримського ханства у XVI–XVII ст. у 250–300 тис. осіб (Podhorodecki, 1987, s. 40–41). О. Гурка називав приблизно такі ж цифри – 250 тис. осіб (Górka, 1935, s. 196). Л. Колянковський узагалі зазначав, що населення Криму становило до 500 тис. осіб (Kolankowski, 1935, s. 282). На думку турецьких дослідників Я. Йоштюрка та Ц. Ікіеля, станом на 1520 р. у населених пунктах ханства мешкало понад 179 тис. осіб (Öztürk, İkiel, 2001, s. 72). З огляду на це, ураховуючи наведені кількісні показники чисельності, можна стверджувати, що населення Кримського ханства у XVI ст. становило 200–300 тис. осіб. Маємо додати, що, окрім власне татар, на території ханства також проживали греки, вірмени, черкеси, ногайці й інші етноси. Тож кримські хани мали вкрай обмежені людські ресурси, тому вдавалися до політики переселення до Криму інших народів і часто використовувало турецькі військові контингенти. Для порівняння: станом на 1580 р. все населення головного суперника ханства – Речі Посполитої становило близько 7,5 млн осіб (Kuklo, 2009, s. 211).

Маючи обмежені людські ресурси, хани не могли збирати величезне військо. У матеріалах різних дипломатів, хроністів (переважно іноземців) чисельність військ ханства значно завищена. На думку англійського посла у Московії, Д. Флетчера, чисельність військ кримців становила 100–200 тис. осіб (Fletcher, 1966). Османський мандрівник Е. Челебі стверджував, що кримськотатарське військо налічувало понад 120 тис. бійців (Челебі, 1997, с. 47). Очевидно, наведені цифри не мають нічого спільного із реальною статистикою. Тогочасні очевидці – Г. Боплан, М. Бельський, О. Гваньїні зазначають, що хан мав військо у 50 тис. бійців, а у масштабних військових кампаніях міг зібрати 80 тис. (Боплан, 1990, с. 284; Kronika Polska..., 1856, s. 1007–1008; Гваньїні, 2007, с. 370). На нашу думку – це теж завищені і нічим не підтверджені цифри. Хроністи могли привести такі великі цифри з кількох причин. По-перше, кирилли брали у походи величезну кількість коней (по декілька на одну людину), тому, можливо, хроністи вели підрахунок за формулою один кінь – одна людина. По-друге, в ханському війську була велика кількість допоміжного персоналу, людей, які виконували різноманітні роботи – догляд за хворими та кіньми, нагляд за бранцями, будівництво переправ, вирубка лісу тощо. Про присутність у війську ханства великої кількості погано озброєних людей або взагалі осіб без зброї згадував венеційський посол Амброджо Контаріні: *"Кажуть також, що в усій Орді не знайдеться і двох тисяч чоловіків, озброєних шаблями і луками; решта – то голота без жодної зброї"* (Contarini, 1923). В історичній літературі можна знайти інформацію, що значна частина людей у війську ханства була озброєна кінськими кістками або палицями (Леп'яко, 2009, с. 151). По-третє, багато хроністів (особливо представники Речі Посполитої)

вказували на велику чисельність військ кримли, аби таким чином пояснити, чому тривалий час не могли організувати належної оборони прикордонних фронтірних територій, південноукраїнських земель, адже польська шляхта дуже неохоче збирала війська для відсічі (Леп'явко, 2009, с. 151).

Інша частина дослідників, навпаки, дає реалістичнішу статистику чисельності військ кримли. На думку вже згаданого дослідника О. Гурки, навіть під час тотальної мобілізації, залучивши ногайців та інших союзників, хан міг зібрати 20–40 тис. бійців (Górka, 1935, s. 223, 286). Венеційський дипломат Йосафат Барбаро та швейцарський мандрівник Л. Коллі (Колли, 1913), повідомляли, що ханське військо у 30–50-х рр. XV ст. налічувало від 3 до 6 тис. осіб (Barbaro, 1873). Дослідник Л. Підгородецький зауважував, що кримли могли зібрати 20–30 тис. бійців (Podhorodecki, 1987, s. 42). Можна стверджувати, що хан теоретично міг зібрати військо у кілька десятків тисяч бійців, у більшості ж військових кампаніях кримців брали участь по декілька тисяч воїнів.

Щоб зробити приблизну оцінку втрат кримців у бойових діях XV–XVI ст., маємо розглянути основні битви й походи за участі кримли, їхні результати. Наприклад, 5 серпня 1506 р. поблизу Клецька зійшлися 7-тисячне литовське військо та загони кримли чисельністю до 20 тис. осіб. Після того, як до влади у ханстві прийшов ставленик Османської імперії Менглі І Герай, стосунки кримли з Великим Князівством Литовським (ВКЛ) дуже зіпсувались – кримські татари уклали союз з Московським царством, а литовці – з Ордою, ворогом Криму. У червні 1506 р. татари здійснили масштабну грабіжницьку кампанію проти ВКЛ, однак литовське військо завдяки стрімкому маршу (подолало за дві доби понад 150 км) змогло перехопити кочівників поблизу Клецька (Вагонас, 2013, р. 78). Незважаючи на те, що ворог мав чисельну перевагу, литовці змогли здійснити флангові удари, узяли частину кримськотатарського війська у клешні і завдали противнику поразки. Втрати кримли були оцінені як дуже високі, було здобуто 30 тис. коней, звільнило 40 тис. бранців. У "Хроніці Литовській та жемайтській" вказано таке: *"Того ж року знову 30 000 татар вторглись в землю Литовську, бурили, палили, а прийшовши до Клецька, стали там кошем і розпустили загони. А Литва збрала 10 000 та вдарила на кіш, котрий Божою поміччю взяли і стали в їх коші, а приходящих поривцем татарів з полонями, людьми християнськими і бидлом, били і мордували, всіх наголову вразили, а гетьманом над Литвою на той час був князь Михайло Глинський"* (Хроніка Литовська й Жмойтська, б. д.). Тобто литовці захопили татарський кіш, заховавшись у ньому та розбивали невеликі загони кримців, що повертались зі здобиччю. Найбільше кримців загинуло під час їх відступу, між річками Цепрою та Ланню. Саме на цьому проміжку було захоплено 3 тис. кримських татар (Borawski, 1986, s. 80–83). В описі битви під Клецьком є дві дуже цікаві деталі. Перша – подано чисельність полонених татар, захоплених коней і немає статистики щодо загиблих кримців. Друга – вказано, що литовський гетьман, М. Глинський відправив наздогін кримли кілька корогв війська. Це свідчить про те, що частина кримськотатарського війська врятувалася втечею. Аналізуючи битву під Клецьком, можна стверджувати, що, можливо, основні сили кримців уникнули битви, урятувались втечею, були розгромлені окремі загони, а в полон потрапила переважно обслуга.

У 1507 р. кримський хан, виступаючи вже як союзник ВКЛ у протистоянні з Московією, здійснив похід на територію останньої. Захопивши чималу здобич, загони крим-

ли повертались до Криму, однак були перехоплені поблизу р. Ока московським військом. У битві, що відбулася приблизно 9 серпня, кримці, згідно з даними літописів, були розбиті, багато з них потрапило в полон. У Ніконовському літописі ці події описано так: *"Воеводи, поклавши надію на Бога, пішли за ними (татарами) на поле, в погоню, та догнавши на р. Ока, Божою милістю та государським здоров'ям та щастям великого князя Василя Івановича всія Русі, багатьох татарів побивши, а інших живих схопивши, полон весь назад повернувши"* (ПСРЛ, 1904, с. 5–6).

Під час третьої війни ВКЛ з Московською державою (1512–1522) кримськотатарське військо чисельністю 20–30 тис. осіб зайшло вглиб Руського воеводства, розбило табір поблизу Буська. Оскільки кримли спустошували землі, брали полонених, польський король Сигізмунд І Старий звелів дати відсіч кочівникам. Було зібране 10-тисячне військо під командування коронного гетьмана Миколая Каменецького та великого гетьмана литовського Костянтина Острозького, до складу якого увійшли польські, литовські та руські загони, кілька гармат. 26 квітня 1512 р. об'єднане військо атакувало ворожий табір поблизу Вишнівця. У тогочасних джерелах вказано, що було знищено 5000 кримли, відібрано усі трофеї (Gurski, 1891, s. 458). Анонімний автор так описав результат битви:

Рідко хто вцілів, без ран до орди подався.

Царик сам заледве втік, старші мурзове

Всі побиті, й царський зять, й цариків аж троє.

Двадцять п'ять тисяч прийшло, мало повтікало,

З наших в битві близько ста нагла смерть спіткала.

Через добрих гетьманів так Бог дивно справив,

Що не міць, а праведних захистив, уславив.

Вибавили весь полон з дітками, з жінками,

Десять шістнадцять тисяч всіх із чоловіками.

Десять тисяч здобули коней після бою

Та шаптір, верблюдів, шат, незліченно зброї (Українська поезія XVI століття, 1987, с. 70).

І хоча процитовано художній твір, де немає статистики втрат кримців, цікавою є деталь про захоплення 10 тис. коней. Якщо брати це до уваги, а також те, що кожен кочівник брав у похід по 2–3 коня, то автор публікації припускає, що втрати кримли становили 3–5 тис. осіб і невідомо скільки з них були воїнами.

У січні 1527 р. кримці здійснили масштабний грабіжницький похід на Полісся, і коли повертались до Криму, поблизу с. Ольшаниця (Київщина), були атаковані русько-литовськими військами під керівництвом князя К. Острозького. За різними даними, військо кримли налічувало 20–40 тис. бійців, а литовсько-руське військо – до 7 тис. (Вирський, 2008, с. 215). Битва відбулась 27 січня, воїни пересувались по глибокому снігу. Русько-литовське військо завдало кримським татарам поразки. Польський дипломат, історик Матвій Стрийковський так описував цю битву: *"(Татар) було з багатьма царевичами 34 тисячі, яких з Божою допомогою литвини і русичі у відважному і хороброму бою щасливо розгромили дощенту та відбили 80 тисяч зв'язаних полонених-християн чоловіків і жінок з Русі, Поділля і Підгір'я та забрали на полі бою, серед яких було 24 тисячі турків (на чолі) з перекопським воеводою Ібрагімом. А старші царевичі Обуска-солтан, Дзюсуб-солтан і Когучукбей утекли з малими дружинами. Багато інших мурз й уланів убили або захопили в полон"* (Стрийковський, 2011, с. 915). Інший хроніст, Й. Децій, стверджував, що загинуло 20 тис. татар (Вирський, 2008, с. 213). На думку Б. Ваповського, було вбито 26 тис. татар (Wapowski, 1874, s. 218). Знову ж таки, невідомо, скільки загинуло власне воїнів, а не допоміжного

персоналу. На думку Д. Вирського, у битві під Ольшаницею татарське військо налічувало понад 10 тис. бійців, тому кирилли не могли зазнати таких великих втрат (Вирський, 2016, с. 19).

У 1532 р. кримські татари здійснили черговий масштабний набіг на українські землі, однак не змогли здобути Черкаси. Ось як описував штурм міста хроніст О. Гваньїні: *"Потужно штурмуючи місто протягом тринадцяти днів, він нічого не міг йому вчинити ні гарматами, ні вогнем, і взагалі даремно втратив багато війська, бо черкаський староста Остафій мужньо боронився"* (Гваньїні, 2007, с. 378).

Багато запитань викликають втрати кримських татар у бойових діях проти Московії, у битвах при Судьбищах (1555) та Молодях (1572). У битві під Судьбищами, що відбулась 24–25 червня 1555 р. (за іншими даними на початку липня) поблизу с. Судьбища, зійшлись 60 тис. кримців та 15–17 тис. московитів під командуванням князя І. Шереметьєва. На думку історика С. Громенка, військо кирилли налічувало 30–40 тис. бійців (Громенко, 2022). У першій фазі битви московська кіннота нанесла потужні удари по загонам кирилли, завдавши їм чимало втрат. Останні відступили до свого укріпленого табору (можливо, це було заманювання ворога), де була артилерія, і відкрили вогонь по московитам – був поранений і ледь не потрапив у полон князь Шереметьєв. Далі вже кримські татари перейшли у контрнаступ, однак не змогли здобути укріплений табір противника. У Ніконовському літописі битва описана так: *"У царя у кримського на бою царя і великого князя воеводи боярин Іван Васильович Шереметьєв з товаришами побив багатьох кращих людей, князів і мурз і ближніх людей, і безчестя цареві і збитки, каже, в тому, що кіш у нього взяли, а коні на них небагато людей билися і побили в нього багатьох людей"* (ПСРЛ, 1904, с. 257). Знову ж таки, не вказано жодної конкретної статистики втрат кримських татар. Водночас у літописах зазначено, що, дізнавшись про наближення підкріплення московитів, кримський хан наказав відступати в південному напрямку – кримці подолали за добу понад 90 км, перетнули р. Сосну. У багатьох історичних працях вказано, що кирилли втратили під час битви бл. 15 тис. осіб, однак невідомо, з якого джерела постали ці цифри.

На початку 1572 р. кримський хан Девлет І Герай, скориставшись тим, що Московія брала участь у Лівонській війні, здійснив похід на її землі. Військо кримців, за різними підрахунками, налічувало до 40 тис. осіб, не рахуючи союзників (до 20 тис. осіб). Військо московитів нараховувало 25–35 тис. бійців. Обидва війська зустрілись поблизу с. Молоді (південніше Москви). Спочатку між обома сторонами відбулась артилерійська дуель через р. Ока, далі кримці форсували ріку, спробували захопити вагенбург московитів, однак понесли великі втрати та відступили. Кримський хан наказав відступати до Криму. У багатьох історичних працях вказано, що у боях загинули 15 тис. кирилли та ще 12 тис. потонули в р. Ока. Водночас у Новгородському літописі, де чисельність кримсько-татарського війська вказано у 120 тис. осіб, зазначаються пригломашливі цифри втрат кирилли, що не відповідає дійсності: *"Кримський цар побіг від них невірною, не путями не дорогами, у малій дружині; а наші воеводи сили у Кримського царя вбили 100 тисяч на Рожай на річку, під Неділею в Молодях, на Лопаті, у Хотинському повіті, була справа князю Михайлу Івановичу Воротинському, з Кримським царем та його воеводами... а була справа від Москви за п'ятдесят верст"* (Новгородские летописи, 1879, с. 120). Про великі втрати серед воєначальників

ханського війська повідомляли й Розрядні книги: *"І бою жю милістю та государевим щастям кримського царя побили і нагайського великого мурзу Тербердея вбили; та у тому ж бою взяв суздалець син боярський Темір Алапакін кримського великого мурзу Дівея. І багатьох мурз зловили та ширинських князів трьох братів убили та царевича астраханського взяли живим"* (Документи о сражении при Молодях, 1959, с. 170). У жодному із джерел Московії не йдеться про розгром військ кримського хана, а лише зазначені великі втрати татар, без статистики. Відомо також, що з представників еліти кирилли у битві при Молодях у полон потрапив карачі-бек Дівей.

Значних втрат зазнали кримці у битві під Моллахасаном, 30 листопада 1578 р., у ході військової кампанії Османської імперії проти держави Сефевідів (сучасний Іран). Війська османів зіштовхнулись із маневреною сефевідською кіннотою, тому потребували допомоги кінноти кримців. Восени 1578 р. османи здобули Ширван, 9 липня розпочали бойові дії проти Арас-хана (лідера племені румлу) поблизу Шемахи. У розпал боїв на допомогу османському великому візирю Оздеміроглу Осман-паші прибуло 15-тисячне кримське військо під командуванням калги Аділь Герая. Османи та кирилли завдали поразки ворогу, а Арас-хан був схоплений і страчений. Далі кримські татари перетнули ріку, атакували табір Арас-хана та розграбували його. Кримці не підозрювали, що Сефевіди зібрали велике військо, чисельністю 50–100 тис. осіб, яке очолили шехзаде Хамза-Мірза та візир Мірза Салман. Сефевіди підійшли до Шемахи та три дні штурмували місто (Kütükoğlu, 1962, s. 84). Поки одна частина війська Сефевідів штурмувала Шемаху, Мірза Салман, на чолі із загонами чисельністю 20 тис. бійців, вирушив назустріч кримцям. Обидва війська зустрілись 28 листопада 1578 р. поблизу містечка Моллахасан (біля р. Агсу). Сефевіди атакували кирилли, коли ті перебували в таборі. Помилкою калги було те, що він не виставив сторожу, переважна більшість татар займалась транспортуванням награбованого і вступити у бій могли лише 2 тис. бійців (Hüseyn, 2019, s. 974). Аділь Герай не очікував атаки ворога (Бидлиси, 1976, с. 235). Незважаючи на опір кирилли, сефевіди змогли розбити їх військо, а калга потрапив у полон (Печеви, 1988, с. 45). У полон потрапило також 30 представників еліти кирилли (мірзи та беї), понад 2 тис. воїнів. Полоненого калгу спочатку хотіли використати як інструмент для зближення держави Сефевідів та Кримського ханства, одруживши на одній із доньок шаха Мухаммада Худабенде, однак у липні 1579 р. стратили (Бидлиси, 1976, с. 238).

Зауважимо, що у переважній більшості випадків в описі втрат кримських татар у бойових діях у джерелах немає жодної конкретики, а вживаються словосполучення "багато побили", "великі втрати". Один з прикладів – опис облоги Черкас у 1532 р., який зробив хроніст О. Гваньїні: *"Року 1532 Іслам-солтан, підбуривши заволзьких татар, почав битву з братом Сам-Гіреєм, але був ним розбитий і втік до Польщі, де король дозволив йому жити біля Черкас. Але Сам-Гірей, довідавшись про нього, став переправлятися з військом через Дніпро. Потужно штурмуючи місто протягом тринадцяти днів, він нічого не міг йому вчинити ні вогнепальною зброєю, ні вогнем, і взагалі даремно втратив багато війська, бо черкаський староста Остафій мужньо боронився"* (Гваньїні, 2007, с. 378). Невідомо, що мали на увазі хроністи під словом "багато", можливо, це були десятки вбитих, а можливо, сотні, тисячі. Польський шляхтич, мемуарист Ян Пасек зазначав із цього приводу: *"Я теж воював із татарами, але ніде стільки*

трупів татарських, як німецьких, московських та інших народів після бою не бачив. Триста, чотириста татар, що лежать на полі бою, це вже велика перемога, а інші лежать, як дерева в купі" (Pasek, 1979, s. 554–555). Османський історик Мустафа Наїма стверджує, що навіть у XVII ст., коли на полі бою з'являлось дедалі більше стрільців та артилерії, кримли несли незначні втрати. Як приклад, він наводить битву між кримськотатарським військом і військами трансильванського князя Ерделя, що відбулась орієнтовно у 1656 чи 1657 р.: "Поки ж Ерделю не виходило покласти край у битві, то посеред поля бою вони (трансильванці) вкрили себе безчестям. Якщо з боку війська Ісламу до дому вічного спочину від ударів стріл полинули лише дев'яносто татар, то з боку невірних щонайменше двадцять тисяч перейшло через меч, а ще понад сімсот вельмож разом із двадцятьма тисячами стали бранцями" (Наїма, 2016, с. 173).

Варто пам'ятати і те, що польські та московські хроністи, дипломати, описували боротьбу з кримли та іншими ворогами своїх держав в рамках глорифікації – перемога над численним військом ворога, великі втрати ворога підвищували престиж власного війська, героїзували його. У джерелах та історичній літературі можна знайти чимало інформації, де згадано про перемогу військ Польщі, ВКЛ, Московії, козаків над невеликими загонами кримли. Зазвичай війська досягали успіху, коли перехоплювали кримських татар на зворотному шляху до Криму, коли ті повертались із великою здобиччю, не мали змоги швидко пересуватись. У 1533 р. воїни князя Іллі Острозького на Поділлі розгромили татарський загін чисельністю 800 осіб (Ochmański, 1960, s. 363). Польський дипломат й історик Матвій Стрийковський теж згадував про розгром окремих загонів кримли: "Року 1534 р. татари Волинь спустошували. Із ними ротмістри польські, зокрема Язловецькі билися. В'юний (спритний) козак Хмельницький теж розбив їх загін під Заславом" (Стрийковський, 2011, с. 412). Восени 1540 р. війська української та польської шляхти розбили великий загін кримців поблизу Кременчука, коли татари переходили вброд річку (Сергійчук, 1990, с. 127). Дослідник Д. Яворницький стверджує, що у 1541 р. на р. Каїрі (ліва притока Дніпра) козаки здійснили напад на кримців, які йшли походом на Московію. Кримли втратили 20 воїнів (Яворницький, 1991, с. 10). Під час масштабного набігу кримських татар на українські землі у 1589 р. князь Збараський під Збаражем знищив тисячу татар, водночас у "Нюрнберзькій реляції" записано, що загинуло 100 татар (Вирський, 2016, с. 131). Під час цього ж набігу, гарнізон Баворова знищив 2 тис. татар (Вирський, 2016, с. 132).

Кримські хани чудово усвідомлювали, що людські ресурси їхньої держави обмежені, тому воїнів треба берегти. У повідомленні князю московському Івану III щодо битви кримли з литовцями під Брацлавом у 1498 р., хан стверджував, що його військо зазнало великих втрат, було вбито 500 бійців (Сборник..., 1884, с. 256). Тобто для хана втрата 500 бійців була відчутним ударом. Османський хроніст М. Наїма цитує у своїй праці лист хана Газі Герая II до верховного візира: "Наука здобування фортець – не справа татар. А от поруйнувати набігом країну та заготувати припаси шляхом захоплення-плюндрування недовірських маєтностей та бранців – це обов'язок татар" (Наїма, 2016, с. 33). Із цього уривку випливає, що кримли уникали штурмів фортець, що могло привести до великих втрат у їх війську. Улітку 1582 р. османський султан укотре вимагав від хана відправити війська до Сефевідського Ірану, однак Мехмед II Герай скикав

нараду беїв і мурз, більшість із яких виступили проти чергового походу. Вочевидь хан узяв до уваги втрати кримли у боях під Моллахасаном (1578), розгром загону кримли під Шемахою (1581) (Münşî, 1978, p. 334).

Знаючи про переваги ворожих військ у стрілецькій зброї й артилерії, чисельності особового складу, кримські татари виробили тактику, основою якої був дистанційний лучний бій і різноманітні хитрощі (Herberstein, 1851–1852). Лук, на відміну від стрілецької зброї, було значно легше виготовити, він мав більшу дальність стрільби, швидкострільність. Тож кримли могли вести обстріл ворога, лишаючись невразливими для вогню у відповідь. Окрім того, кримськотатарські воїни вели вогонь під час руху, перебуваючи на конях. Щодо тактичних хитрощів, кримли могли застосовувати на полі бою "оманливий відступ" (втеча та раптові контратаки), заманювати ворога у засідки, проникати у ворожий тил тощо (Черкас, 2001, с. 24). Варто також додати, що стрілецька вогнепальна зброя XVI ст. загалом мала велику кількість недоліків – проблеми з порохом та прицілюванням, віддача, низька швидкострільність, тому на полі бою стрільці вражали насамперед коней, чинили на тварин психологічний тиск гучними звуками від пострілів (Gawęda, 2009, p. 128–129). Нерідко, аби вбити кількох воїнів ворога, потрібно було витратити по кілька десятків, а то й сотень куль.

Аби не зазнати великих втрат, не бути атакованими ворогом раптово, татари велику увагу приділяли розвідці та прихованому пересуванню. Кримські татари вдавалися до тактики дроблення своїх загонів, які розходились у різні напрямках, через що ворогу було важко виявити їхні сліди та переслідувати. Польський історик і хроніст Станіслав Сарницький писав у 1577 р., що кримці, роблячи рейд углиб України на 150–200 км, закладали укріплені табір на підвищенні, а далі розпускали загоны для пограбунку у радіусі 150–200 км (Sarnicki, 2015, s. 431). У разі появи ворожого війська, кримськотатарські воєначальники мали достатньо часу, аби покинути табір і відступити. Ось як описував, з якою обережністю просувались кримці під час військових набігів, французький інженер Г. де Боплан, який неодноразово побував в Україні, ознайомився зі звичаями та повсякденним життям кримли: "Вони ніколи не повертаються тією дорогою, якою увійшли, а роблять щось на зразок кола, щоб певніше уникнути польського війська, оскільки ведуть виключно оборонні бої, та й то лише тоді, коли на них добре натиснуть" (Боплан, 1990, с. 159). Щоб не бути передчасно виявленими ворогом, кримські татари просувались балками, лісами, рідко вночі запалювали вогнище.

Кримським ханам вдавалось уникати великих втрат у своєму війську і завдяки банальним відступу чи втечі. Саме задля швидкого пересування кримли брали із собою в походи велику кількість коней, у розрахунок по кілька на одну людину. Тут варто процитувати вже заданого Г. де Боплана: "Нарешті, коли поляки проникають у ряди татар, а ті не почуваються достатньо сильними, аби боронитися з шаблею в руці, то розлітаються, неначе мухи, хто куди" (Боплан, 1990, с. 163). Про втечу кримців можна знайти інформацію й у О. Гваніні: "Але, побачивши військо, татари почали тікати до свого коша, а потім із коша аж до свого великого війська в дикі поля. За ними гетьмани послали своїх козаків, але вони думали, що поганих вже не залишилось, що всі вони в орді, бо видно було, як вони втікали. Тому козаки повернулися назад" (Гваніні, 2007, с. 220). Під час походу кримли 1575 р., загоны шляхтичів Кам'янецьких змогли перехопити один із татарських загонів на греблі Рацішевській, однак кримські татари почали втікати, вда-

лось наздогнати та вбити лише 15 кочівників (Вирський, 2016, с. 68). У джерелах майже відсутня інформація про те, що вдалося повністю оточити та знищити війська кримли, що черговий раз засвідчує, що розбити вдавалося лише окремі загони кримли. Навіть у другій половині XVII ст., коли польський монарх і талановитий полководець Ян Собеський вів успішні військові кампанії проти османів та кримли, польські війська не змогли повністю оточити та розгромити військо кримли (Polskie tradycje wojskowe, 1990, s. 371). Для кримських ханів не було ганебним ухилитись від бою, відступити, адже очільники держави прагнули насамперед зберегти військовий потенціал, уникнути величезних втрат і повного розгрому війська, без якого було неможливо вести грабіжницькі походи, боронити власну державу (насамперед від інших кочових народів і козаків).

Дискусія і висновки

Знаючи про обмежені людські ресурси своєї держави, кримські хани вимушені були дбати про мінімізацію втрат своїх військ у численних військових кампаніях. Це здійснювалося завдяки ретельній розвідці, масуванню, різним маневрам на полі бою, швидкому відступу (навіть втечі) або уникненню зіткнень. У різноманітних європейських і московських джерелах втрати кримли перебільшено (через героїзацію власних військ і банальні помилки під час написання), або немає конкретної статистики, а втрати окреслено словами "багато", "великі" тощо. Сотні-тисячі убитих кримськотатарських воїнів значаться у джерелах лише в описі кількох битв, включно з битвами під Ольшаницею 1527 р. та при Молодях 1572 р. Однак і ці цифри – завищені, і найочевидніше, не відповідають дійсності. Зауважимо, що битва під Вишнівцем (Лопушним) 1512 р. за повідомленнями тогочасного хроніста вважалася значною, оскільки з боку ханства, знову ж такими за наведеними хроністом даними взяло участь близько 30 тис. кримців і їх союзників. Битва завершилася перемогою литовсько-польсько-руського війська та втратою з боку ханства близько 5 тис. воїнів – 1/6 всього війська. Значно більше можна знайти інформації щодо втрат окремих загонів кримських татар, що обраховуються десятками-сотнями. На основі приведенного аналізу інформації з тогочасних джерел і праць дослідників можемо погодитися з тезою, що сумарна кількість втрат Кримського ханства у різних військових кампаніях становила близько 8–10 % від загальної кількості війська. Значно рідшими були битви та військові кампанії, у яких втрати ханства сягали понад 15 % (1/6), оскільки за таких постійних суттєвих втрат кримські правителі не могли б здійснювати ефективні напади й обороняти власну державу. Окрім цього, обраховуючи втрати кримськотатарського війська, хроністи враховували втрати союзників хана (ногайців, черкесів, інших кочівників), допоміжного персоналу, які не були професійними воїнами та були погано озброєні або взагалі без зброї. У джерелах майже відсутня інформація про те, що в одній із битв військо кримли було повністю оточене та знищене. Підтвердженням того, що кримці несли значно менші втрати, ніж прийнято рахувати, є те, що кримські татари протягом усього XVI ст. активно брали участь у різних військових кампаніях (найчастіше грабіжницьких походах), завдавали великої шкоди сусіднім державам. Варто також зауважити, що часто тогочасними хроністами деякі тактичні хитрощі, що кримці могли застосовувати на полі бою – зокрема відхід, могли інтерпретуватися з позицій шляхетської (лицарської) доблесті як залишення поля бою та поразка.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

- Байцар, А. (2014). *Український Крим: Кримське ханство і Козацька Україна*. <https://web.archive.org/web/20180425031948/http://plus.lviv.ua/publ/13-1-0-743>
- Бидлиси, Ш. (1976). *Шараф-наме: Т. 1* (Е. И. Васильева, Пер., предисл., примеч. и прилож.) Наука.
- Боплан, Г. (1990). *Опис України* (Я. І. Кравець, Пер. з фр., приміт. та передм.). Каменяр.
- Вирський, Д. (2008). Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. *І. Л. Деція. Український історичний журнал*, 5(482), 210–216.
- Вирський, Д. (2016). *Війни українці: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.)*. Інститут історії України НАН України.
- Ворончук, І. (2012). *Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Національний науково-дослідний інститут українознавства та всевітньої історії.
- Гваньїні, О. (2007). *Хроніка європейської Сарматії* (Ю. Мицик, Упоряд. та пер.). Видавничий дім "Києво-Могилянська академія".
- Громенко, С. (2022). *Крим у війні за Казань та Астрахань. Закінчення*. <https://ua.krymr.com/a/krymske-khanstvo-moskovske-tsarstvo-kazan-astrakhan-voiny-zakinchennia/32138945.html>
- Документи о сражении при Молодях. (1959). *Исторический архив*, 4, 166–178.
- Колли, Л. (1913). Хаджи-Герай хан и его политика (по генуэзским источникам). Взгляд на политические сношения Кафы с татарами в XV веке. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*: Т. 50, 99–139.
- Леп'яво, С. (2009). Проблема захисту українських земель від татарських нападів і становлення козацтва. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXVI, 147–153.
- Наїма, М. (2016). *Гюсейнові городи у витязі історії із заходу та сходу (Повідомлення про Україну)* (О. Галенко, О. Кульчинський, Пер.). Вид-во Жупанського.
- Новгородские летописи*. (1879). (Так названня Новгородская вторая и Новгородская третья летописи). XXIV. Археографическая комиссия.
- Печеві, І. (1988). *Історія* (З. М. Бунятов, Пер.). Елм.
- ПСРЛ. (1904). Т. 13. 1-я половина. VIII. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью (С. Ф. Платонов, С. А. Адрианов, Ред.). Типография И. Н. Скороходова.
- Сборник Императорского Русского исторического общества*. (1884). Т. 41. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией: Ч. 1. (годы с 1474 по 1505). Тип. Ф. Елеонского и Ко.
- Сергієнчук, В. (1990). Барський староста Б. Претвич. *Український історичний журнал*, 3(349), 124–131.
- Стрийковський, М. (2011). Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси (О. Купчинський, Ред.). Наукове товариство ім. Шевченка.
- Тимів, І. (2017). Татарські набіги на українські землі в 30–40 рр. XVI ст. *Сіверянський літопис*, 3, 3–19.
- Українська поезія XVI століття*. (1987). (І. Ф. Драч, В. Р. Коломієць, Л. В. Костенко, Р. М. Лубківський, Л. М. Новиченко [та ін.], Ред.). Радянський письменник.
- Хроніка Литовська й Жмойтська. (б. д.) <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov06.htm>
- Челебі, Е. (1997). *Книга подорожі: Північне Причорномор'я*. Гермес.
- Черкас, Б. (2001). Оборона українських земель від турецько-татарської агресії у 1515–1519 рр.: досвід польсько-литовсько-українського співробітництва. *Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. Історія. Сьогодення. Майбуття перспектива*, 1, 18–27.
- Яворницький, Д. (1991). Історія запорізьких козаків: Т. 2. Світ.
- Barbargo, G. (1873) *Travels to Tana and Persia*. London, Printed for the Hakluyt society 1873. [https://archive.org/details/notesuponrussiabi02herbuoft](https://archive.org/details/travelstotananaper00barbrich/Baronas, D. (2013). Klecko mûšis. Žymiausi Lietuvos mûšiai ir karinės operacijos. UAB ALIO, 75–79. Borawski, P. (1986). Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. Contarini, A. (1923). Travels To Tana And Persia. https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69512 Fletcher, G. (1966). <i>Of the Russe Commonwealth</i>. Harvard University Press. https://archive.org/details/ofrussecommonwea0000flet/page/n5/mode/2up Fredro, A. (1855). <i>Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezyszem, królem polskim a potem francuzkim: Przełożył z łacińskiego, życiorysem i objaśnieniami uzupełnił W. Syrokomla</i>. B. M. Wolff. Gawęda, M. (2009). <i>Wojkowość tatarska w XVII wieku – wymiar taktyczny. Rocznik Przemyski: T. 45. Zeszyt 1. Historia wojkowości</i>, 121–144. Górka, O. (1935). Liczebność татарów krymskich i ich wojsk. <i>Przegląd historyczno-wojskowy</i>. T. 8. Zeszyt 2, 185–295. Gurski, K. (1891). <i>Obrońca granic Rzeczypospolitej od Tatarów</i>. Biblioteka Warszawska. T. 2. Zeszyt 6, 448–458. Herberstein, S. (1851–1852). Notes upon Russia: being a translation of the earliest account of that country, entitled Rerum moscovitarum commentarii. (R. H. Major, Translated and edited). Hakluyt Society. <a href=)

Hüseyin, F. (2019). Osmanlı-Safevi Savaşı ve Kırım Hanlığı 1578–1590. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 964–983.

Kolankowski, L. (1935). Problem Krymu w dziejach jagiellonskich. *Kwartalnik Historyczny*. R. XLIX. Z. 3, 279–300.

Kronika Polska Marcina Bielskiego. (1856). Wyd. K. J. Turowskiego. T. 2. Ks. IV, V. Pollak Karol.

Kuklo, C. (2009). *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. DiG.

Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-Iran Siyâsi münâsebetleri: Vol. 1 (1578–1590)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Münşi, I. (1978). *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*. (R. Savory, Trans.). Westview press.

Ochmański, J. (1960). Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów krymskich XV–XVI wieku. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. T. V, 161–398.

Pasek, J. (1979). *Pamiętniki*. Zakład narodowy im. Ossolińskich.

Plewczynski, M. (2012). *Wojny i wojsko wość polska XVI w.: T. II. Lata 1548–1575*. Podhorodecki, L. (1987). *Chanat Krymski*. Książka i Wiedza.

Polskie tradycje wojskowe: Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów. (1990). T. 1. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Sarnicki, S. (2015). *Księgi hetmańskie*. Iagellonica.

Wapowski, B. (1874). *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochonic: część ostatnia czasy podługoszowskie obejmujące (1480–1535)*. Nakładem Akad. Umiej.

References

Baitsar, A. (2014). *Ukrainian Crimea: Crimean Khanate and Cossack Ukraine* [in Ukrainian]. <https://web.archive.org/web/20180425031948/http://plus.lviv.ua/publ/13-1-0-743>

Barbaro, G. (1873). *Travels to Tana and Persia*. London, Printed for the Hakluyt society. <https://archive.org/details/travelstotanager00barbrich>

Baronas, D. (2013). Klecko mūšis. *Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos*. UAB ALIO, 75–79.

Bidlisi, Sh. (1976). *Sharaf-name: V. 1* (E. I. Vasilyeva, Transl., preface, notes and appendix). Science [In Russian].

Boplan, H., 1990. *Description of Ukraine* (Ya. I. Kravets, Transl., notes and preface). Kamenyar [in Ukrainian].

Borawski, P. (1986). *Tatarzy w dawnej Rzeczypospolitej*. Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Chelebi, E. (1997). *Travelogue: Northern Black Sea Region*. Hermes [in Ukrainian].

Cherkas, B. (2001). Defense of Ukrainian lands from the Turkish-Tatar invasion in 1515 – 1519: experience of Polish-Lithuanian-Ukrainian cooperation. *Ukraine and Poland – a strategic partnership at the turn of the millennium. History. Present. Future prospects*, 18–27 [in Ukrainian].

Chronicle of Lithuania and Samogitia [in Ukrainian]. <http://litopys.org.ua/psr13235/lytov06.htm>

Colli, L. (1913). Khadzhi-Gerai Khan and his policy (according to Genoese sources). A look at the political relations of Kafa with the Tatars in the 15th century. *News of the Tauride Scientific Archival Commission: Vol. 50*, 99–139 [in Russian].

Contarini, A. (1923). *Travels To Tana And Persia*. <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.69512>

Documents on the Battle of Molodi. (1959). *Historical archive*, 4, 166–178 [in Russian].

Fletcher, G. (1966). *Of the Russe Commonwealth*. Harvard University Press. <https://archive.org/details/ofrussecommonwea0000flet/page/n5/model/2up>

Fredro, A. (1855). *Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezysem, królem polskim a potem francuzkim: Przełożył z łacińskiego, życiorysem i objaśnieniami uzupełnił W. Syrokomla*. B. M. Wolff.

Gawęda, M. (2009). Wojskowość tatarska w XVII wieku – wymiar taktyczny. *Rocznik Przemyski*. T. 45. Zeszyt 1. *Historia wojskowości*, 121–144.

Górka, O. (1935). Liczebność tatarów krymskich i ich wojsk. *Przegląd historyczno-wojskowy*. T. 8. Zeszyt 2, 185–295.

Gurski, K. (1891). Obrona granic Rzeczypospolitej od Tatarów. *Biblioteka Warszawska*. T. 2. Zeszyt 6. 448–458.

Herberstein, S. (1851–1852). *Notes upon Russia: being a translation of the earliest account of that country, entitled Rerum moscoviticarum commentarii*. (R. H. Major, Translated and edited, with notes and introd). Hakluyt Society. <https://archive.org/details/notesuponrussiab02herbuoft>

Serhii KOZLOVSKYI, PhD (History), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-4590-2433
e-mail: serg.kozlovskyy@gmail.com
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

LOSSES OF THE CRIMEAN KHANATE IN MILITARY CAMPAIGNS OF THE 15TH–16TH CENTURIES: MISINTERPRETATIONS OF SOURCES

Background. In recent years, there has been interest in both the military art of the Crimean Tatars and the history of the people as a whole, since many topics have not been covered, there are many myths and stereotypes (partly based on misinterpretations of contemporary chronicles and annals). Having limited human resources, the Crimean Khanate inflicted great material damage on its neighbors during the 15th–16th centuries, which is evidence of the effective tactics and military art of the Crimeans.

Hromenko, S. (2022). *Crimea in war for Kazan and Astrakhan. Ending* [in Ukrainian]. <https://ua.krymr.com/a/krymske-khanstvo-moskovskoe-tsarsstvo-kazan-astrakhan-voyny-zakinchennia/32138945.html>.

Hüseyin, F. (2019). Osmanlı-Safevi Savaşı ve Kırım Hanlığı 1578–1590. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 964–983.

Hvianini, O. (2007). *Chronicle of European Sarmatia* (Y. Mytsyk, Arranged and transl). Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" [in Ukrainian].

Kolankowski, L. (1935). Problem Krymu w dziejach jagiellonskich. *Kwartalnik Historyczny*. R. XLIX. Z. 3, 279–300.

Kronika Polska Marcina Bielskiego. (1856). Wyd. K. J. Turowskiego. T. 2. Ks. IV, V. Pollak Karol.

Kuklo, C. (2009). *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*. DiG.

Kütükoğlu, B. (1962). *Osmanlı-Iran Siyâsi münâsebetleri: Vol. 1 (1578–1590)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Lepiavko, S. (2009). The problem of securing Ukrainian lands from Tatar attacks and the establishment of the Cossacks. *Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhia National University*, XXVI, 147–153 [in Ukrainian].

Münşi, I. (1978). *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*. (R. Savory, trans.). Westview press.

Naima, M. (2016). *Hüseyin's Gardens in Extracts from Stories from the West and the East (Report on Ukraine)* (O. Halenko, & O. Kulchynsky, Transl.). Zhupansky Publishing House.

Novgorod Chronicles. (1879). (The so-called Novgorod Second and Novgorod Third Chronicles). XXIV. Archaeographic Commission [in Russian].

Ochmański, J. (1960). Organizacja obrony w Wielkim Księstwie Litewskim przed napadami Tatarów krymskich XV–XVI wieku. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, V, 161–398.

Pasek, J. (1979). *Pamiętniki*. Zakład narodowy im. Ossolińskich.

Pechevi, I. (1988). *History* (Z. M. Buniatov, Transl.) Elm [in Russian].

Plewczynski, M. (2012). *Wojny i wojsko wość polska XVI w. Tom II. Lata 1548–1575*. Podhorodecki, L. (1987). *Chanat Krymski*. Książka i Wiedza.

Polskie tradycje wojskowe: Tradycje walk obronnych z najazdami Niemców, Krzyżaków, Szwedów, Turków i Tatarów. 1990. T. 1. Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

PSRL. (1904). T. 13. 1st half. VIII. Chronicle collection, called the Patriarchal or Nikon Chronicle (S. F. Platonov, & S. A. Adrianov, Ed.). Printing house of I. N. Skorokhodov [in Russian].

Sarnicki, S. (2015). *Księgi hetmańskie*. Iagellonica.

Collection of the Imperial Russian Historical Society. (1884). Vol. 41. Monuments of diplomatic relations of the Moscow state with the Crimean and Nogai hordes and with Turkey: Part 1. (years from 1474 to 1505). Type. F. Eleonsky and Co. [in Russian].

Serhiychuk, V. (1990). Barskyi mayor B. Pretvykh. *Ukrainian Historical Journal*, 3(349), 124–131 [in Ukrainian].

Strykovsky, M. (2011). *Chronicle of Poland, Lithuania, Zhmud and all of Russia* (O. Kupchynsky, Ed.). Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].

Tymiv, I. (2017). Tatar raids on Ukrainian lands in the 30s–40s of the 16th century. *Siveryanskyi chronicle*, 3, 3–19 [in Ukrainian].

Ukrainian Poetry of the 16th Century. (1987). (I. F. Drach, V. R. Kolomyets, L. V. Kostenko, R. M. Lubkivskyi, L. M. Novichenko [and others], Eds.). Soviet writer [in Ukrainian].

Voronchuk, I. (2012). *The population of Volyn in the 16th – first half of the 17th century: family, household, demographic factors*. National Research Institute of Ukrainian Studies and World History [in Ukrainian].

Vyrsky, D. (2008). The Tatar War in Winter: A Description of the Battle of Olshanytsia in 1527. J. L. Deciya. *Ukrainian Historical Journal*, 5(482), 210–216 [in Ukrainian].

Vyrsky, D. (2016). *Ukrainian Wars: Chronicles of the Tatar Borderland of Ukraine (16th – mid-17th centuries)*. Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine [in Ukrainian].

Wapowski, B. (1874). *Kroniki Bernarda Wapowskiego z Radochonic: część ostatnia czasy podługoszowskie obejmujące (1480–1535)*. Nakładem Akad. Umiej.

Yavornytsky, D. (1991). *History of the Zaporizhian Cossacks: Vol. 2*. World [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 16.09.25
Прорецензовано / Revised: 06.12.25
Схвалено до друку / Accepted: 16.12.25

The purpose of the study is to analyze the losses of the Crimean Khanate army in the fighting of the 15th–16th centuries. The objectives of the study: to determine the size of the Crimean Tatar army, to determine the influence of the tactics of the Kırımly on the level of losses, to consider the largest battles and campaigns involving the Crimeans and the level of losses of their army, through the prism of a comprehensive analysis of contemporary narratives.

Methods. *General scientific methods, historical-comparative and historical-systemic methods were applied.*

Results. *A significant part of scientists overestimates the losses of the Crimeans, without resorting to a systematic analysis of the size of their troops in individual military campaigns, taking into account the distorted data of contemporary chroniclers and annals regarding individual battles. Researchers do not take into account the fact that even if the enemies of the Crimean Khanate retained the battlefield, this did not mean the defeat of the Kırımly troops and their defeat. The military power of the Crimeans was not in spectacular victories, but in preserving forces during a long confrontation, inflicting significant losses on the enemies. It should also be remembered that almost all information about the results of battles involving the Crimean Tatars is known from sources on the opposing side, which often assessed the Crimeans biasedly. The human resources of the Khanate were limited and the rulers of the state were well aware of this. The Crimean Khanate was inferior to the neighboring states with which it was in conflict, primarily Muscovy, the Grand Duchy of Lithuania and Poland (the Polish-Lithuanian Commonwealth), both in terms of mobilization potential and technological level. It is because of this that the Crimean Khans were forced to adhere to such strategies and tactics that made it possible to avoid large losses, preserve the backbone of the troops and carry out lightning attacks. It has been proven that the Crimean army had high combat capability and special tactical techniques (deceptive retreat, etc.), which is associated with many unfounded stereotypes.*

Conclusions. *Given that there is almost no documented statistics on the losses of the Crimean Tatars in hostilities, the question of calculating the human losses of the Kırımly remains open. At the same time, the active actions of the Kırımly during not only the 15th–16th, but also the 17th centuries, indicate that the losses of the Crimean Tatars were not very significant and did not threaten the existence of the state. This also indicates that the Crimeans could restore their troops through mobilization, attracting allies, and other actions. Therefore, the data on the losses of the Crimean Khanate army given by the contemporary authors of chronicles and annals require further research, since they are in most cases unreliable, exaggerated, or misinterpreted.*

Keywords: *Crimean Khanate, Crimean Tatars, sources, military history, Late Middle Ages, cavalry, tactics, losses, battles, retreat, raids, army.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.